

Бранислав Ђурђев

ЦРНОГОРСКЕ СПАХИЈЕ

Други дио

ЦРНОГОРСКЕ СПАХИЈЕ У XVII ВИЈЕКУ

У изворима из XVII вијека спомиње се у Црној Гори спахија као „глава читаве Црне Горе”, као „кнез Црне Горе”. М. Болица, у опису Скадарског санџака из 1614, на мјесту гдје описује Љуботин вели: ... „commandanta de Vuco (треба: Vuio) Raizev, che è capo di tutte Monte Negro intitolato spachi, perchè ha ottenuto in dominio della corte in Constantinopoli alcuni suditti della sua villa” (... под заповједништвом Вуја Рајчева који је глава читаве Црне Горе са титулом спахија, јер је добио у државу од двора у Цариграду неке поданике свога села).¹

СПАХИЈА ВУЈО РАЈЧЕВ И СПАХИЈЕ ВУЈОВИЋИ

Вујо Рајчев је — према напријед наведеном свједочанству — први од султана признати домаћи црногорски спахија послѣ је укидања тимарског система у Црној Гори, што се догодило један вијек раније, када је Скендер-бег Црнојевић дошао за црногорског санџакбега и када је признат филуриџијски статус читавом становништву Црне Горе. Из Боличиног текста произлазило би да је именовање Вуја Рајчева за црногорског спахију увођење новог положаја. То потврђују и остали извори, нарочито турски дефтери из XVI вијека, који послѣје Скендер-бега досежу до 1582. године. Тако до Вуја Рајчева нема спомена о црногорским главарима који би имали титулу и положај спахије.

¹ Ш. Љубић, *Маријана Болице Которанина опис Санџаката скадарског од године 1614*, Старине XII (Загреб 1880), о Вују Рајчеву (код њега Vuco Raizev), стр. 168. и 169.

Према једном савременом извјештају у Црној Гори се спомиње један други спахија нешто прије Вуја Рајчева иначе његов имењак. Октобра 1609. которски провидур пише у званичном извјештају да одржава везе са спахијом Вујом, кнезом Цетиња у Црној Гори (Vuio Spachi, conte di Cettine di Montenegro) и његовим сином Марком.² Јован Ердељановић је утврдио да је и овдје ријеч о Вују Рајчеву, јер је он, према народном предању, имао сина Марка.³ Да је то тачно потврђује и уговор од 10. новембра 1609. између Млечана, с једне стране, и спахије Вуја Рајчева и његовог сина Марка, „који је такође спахија”, с друге стране.⁴ Није јасно како је которски провидур могао написати да је Вујо Рајчев кнез Цетиња. По Ердељановићу которски провидур је унио Цетиње као главно мјесто Црне Горе, а кнез Вујо Рајчев, као главар све Црне Горе, био је и кнез Цетиња. Међутим, такво тумачење не може нас задовољити. Ако није Ј. Томић, или неко други, који му је извјештај преписао начинио погрешку у предисивању, што мени изгледа највјероватније, није лако објаснити како је которски провидур могао рећи у званичном извјештају да је спахија Вујо Рајчев кнез Цетиња. Иако се може претпоставити да је прије описа Скадарског санџака од М. Болице 1614. године владала у Котору прилична необавијештеност о Црној Гори, ипак је толико непознавање прилика у најближој околини Котора 1609. године врло чудно. Донекле би, ипак, то било разумљиво ако је Вујо Рајчев био сасвим нов на дужности спахије. Без обзира како је настала та погрешка, спахија Вујо који се спомиње у том извјештају није неки други спахија у Црној Гори него главом Вујо Рајчев.

Исте године 10. новембра најстарији Вујов син Марко у име свога оца и у своје име овјерио је у Котору уговор о пролазу млетачких књигоноша кроз Црну Гору. Они су преузели обавезу да гарантују пролаз млетачких књигоноша кроз читаву Црну Гору за 12 дуката или 30 спуди соли годишње.⁵ Раније 1578. године, Млечанима су тај пут гарантовала три кнеза из Црне Горе и добијали су по 50 талира сваки од њих.⁶ Упоређење те двије чињенице указује да је територија Црне Горе била јединственија у вријеме Вуја Рајчева него 1578. године, када још није постојао положај спахије, „главе све Црне Горе”. Кнезо-

² Ј. Томић, *Политички однос Црне Горе према Турској 1528 — 1684. године*, Глас Срп. краљ. академије LXVIII, Београд 1904, 53, примј. 105.

³ Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Насеља 25, 298 — Г. Станојевић у *Историји Црне Горе* (књ. 3, т. 1, 93) не уважава ову оправдану напомену и пише да је постојао цетињски кнез — спахија Вујо који је имао сина Марка.

⁴ Г. Станојевић, *Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку*, Историјски записи XII, књ. XV, св. 2, Титоград 1959, 353—354.

⁵ Исто, 353—355.

⁶ Исто, 347—348.

вима из Груда, Климената и Златице биле су такође одређене награде за јемство слободног пролаза млетачких књигоноша.

Највише података о спахији Вују Рајчеву имамо из 1613. и 1614. године. Из 1613. постоје такође најјаснија свједочанства о аутономији Црне Горе под турском влашћу. Подаци о спахији Вују Рајчеву из те године спомињу се баш у вези са аутономним повластицама Црне Горе.

При првом спомену црногорског спахије у документу из 1609. године, када се Вујо Рајчев погрешно титулише као кнез Цетиња, такође се указује на једну од повластица Црне Горе. Тада је скадарски санџакбег затражио од спахије Вуја да сакупи чету од 150 људи. Кад је спахија показао вољу да то учини, санџакбег је наредио да буде спреман да пође на Паштровиће, а да ће он доћи у Црну Гору. Спахија је сазвао Црногорски збор, који је ријешо да не допусти санџакбегу да дође у Црну Гору, јер су се Црногорци бојали да им се не освети што нису хтјели учествовати у походу против побуњених Брђана.⁷

Прве вијести о аутономним повластицама Црне Горе из 1613. године не спомињу спахију, него су у вези са походом Арслан-паше против Брђана. Кад је Арслан-паша затражио да Црногорци пођу на војни поход, Црногорци су се позвали на повластицу добијену од султана да не морају ратовати ван своје земље. Арслан-паша није оспорио ту повластицу, већ тумачење које јој дају Црногорци. Он је поручио да повластица вриједи кад их позове санџакбег, али да се морају одазвати кад их позове командант именован од султана.⁸ Црногорци су пошли против Брђана, али се Арслан-паша благонаклоно односио према њима, па их је чак раније пустио кућама. Послије тога је изразио жељу да дође у Црну Гору. Црногорци су на то одговорили „да су људи сиромаси и да не знају како ће га даривати, ако дође, додајући (кобајаги узгред! — Б. Ђ.) да према повластицама добијеним од султана нити могу примити нити им може доћи какав старјешина који није дошао с Порте с нарочитим наређењем.”⁹

У исто вријеме је скадарски санџакбег затражио данак од Црне Горе. Он га је и раније као херцеговачки санџакбег силом тражио, али је одбијен. Тај податак је могућ, јер је Црна Гора као филурицијска област издавана у закуп и тиме је мијењала санџакбегову надлежност. Поред скадарског санџакбега, који је понајвише био закупник и тиме надлежни санџакбег, то су још повремено бити дукађински санџакбег и херцеговачки санџаклес.^{9а}

⁷ Ј. Томић, *Политички однос...*, 58—59, примј. 105, 106 и 107.

⁸ Исто, 62—63, примј. 117.

⁹ Исто, 63—64.

^{9а} *Годишњак Ист. друштва Босне и Херцеговине VI*, 1954, 55—57.

Скадарски санџакбег је дошао на границу Црне Горе са још два санџакбега и са 3.000 људи. Одмах се састао „збор свих главара Црне Горе” (*consiglio tutti gli capi del monte*) да организује одбрану и прикупи људе који ће поћи на границу, на Морачу, да спријече да је санџакбег пређе. Збор главара је ријешио, међутим, да санџакбега умири на тај начин што ће му се дати извјесна сума новца. Кад се са том одлуком изашло пред народ, прво су неки појединци, па затим „сиротиња”, повикали да не могу платити. Тада је донесена друга одлука, па су послати људи на Морачу да буду стража и да се супротставе прелазу санџакбегове војске преко Мораче. Санџакбези нису прешли Морачу него су само преко чауша упућивали пријетње. Кад су се нека села на граници поколебала, Црногорци су донијели одлуку да плате данак санџакбегу. Тиме је сукоб окончан.

Црногорци су се у свом отпору позивали на докуменат добијен од султана. Из саслушања Вукмира из Косијера пред млетачким властима у Котору види се да је спахија Вујо Рајчев, „кнез Црне Горе” (*Spahi Vuio Raizev, Conte di Montenegro*), склонио докуменат о повластицама, по којем Црногорци нису морали допустити да уђе у земљу ни платити порез ниједном турском представнику, осим оном који је дошао са изричитим султановим наређењем, и да нису морали учествовати у војним походима изван своје земље.¹⁶

Поводом овог свједочанства Вукмира из Косијера Г. Станојевић и раније и у Историји Црне Горе (књ. 3, т. 1, стр. 101) нема ништа друго да каже о држању Вуја Рајчева него да је починио „издају” и да је „разбио јединство Црногораца”. Спахија Вујо је једноставно турски човјек. Станојевић не помишља да можда берат у овом случају није могао помоћи. О привилегији која се тиче прикупљања данка знамо само то да нико од турских великаша и чиновника није смио ући у земљу без изричитог султановог наређења. Спахија и кнезови су достављали данак. То значи да турски харачари и други чиновници нису могли да прикупљају данак, ни смјели да „броје куће” — како се то вели у дефтеру из 1570. у упису Пипера. Ме не знамо да ли је санџакбег и у ово вријеме имао дио прихода од црногорске филурије, као закупник прихода од те дажбине, као што је имао раније. Можда би став Арслан-паше да Црногорци нису дужни да плате данак санџакбегу био доказ да је престала обавеза Црногораца да дају дио филурије санџакбегу. Али санџакбег је тражио, према ономе што докуменат, истина не сасвим јасно, казује, да Црногорци плате оно што су му одраније дужни кад је био херцеговачки санџакбег. То је било вјероватно вријеме кад још нису биле признате повластице набројане у спахијином берату. Санџакбег не тражи да уђе у Црну Гору

¹⁶ Ј. Томић, *Политички однос...*, 65—67, примј. 120—122.

и покупи данак, него захтијева да Црногорци плате оно што су, по његовом мишљењу, дужни. Он само пријети да ће у противном ући у Црну Гору.

Свједочанства из тог времена, која представљају исказе млетачких књигоноша Црногораца, саслушаних од млетачких власти, о сукобу између санџакбега и Црногораца, везују положај домаћег спахије у Црној Гори са повластицама становништва које су добијене од султана. У њима се изричито каже да су повластице Црногораца формулисане у документу који чува спахија Вујо Рајчев. То значи да је тај докуменат био берат издат Вујо Рајчеву којим се именује црногорским спахијом. У тим свједочанствима се спомињу ове повластице: 1) Турски чиновник, па ни побирач пореза, не може ступити на тле Црне Горе без изричите заповијести султана и 2) Црногорци нису дужни да иду на војну ван граница своје земље ако их не позове сераскер нарочито именован од султана.

Та свједочанства не говоре о свим повластицама и обавезама Црногораца према султану и турским властима. Нарочито не говоре о односу турских власти у то вријеме према органима етнархије, према Црногорском збору, према владици, који је такође имао берат, а ни према домаћем народном судству. То знамо из других извора. Из других извора такође знамо о обавезама Црногораца у одбрани и одржавању султанских солана у Грбљу.

Горе наведена свједочанства не говоре о томе као о неким вајкадашњим повластицама, него о повластицама које је дао султан, а формулисане су у документу који чува спахија. То не значи да су све те повластице уведене тек када су у пуној мјери правно признате именовањем црногорског спахије. Неке од њих су се постепено развиле. Као подлогу имају развитак етнархије у оквиру филурицијског статуса земље Црне Горе у другој половини XVI вијека и на прелазу из XVI у XVII вијек. Друштвена подлога тога развитка је извјесно економско и друштвено јачање цркве и главарског слоја и јачање њихове улоге у повезивању народа у његовом отпору према притисцима турских великаша из сусједних области.

У вези са догађајима из 1613. године млетачким властима је било потребно да добију добра обавјештења о стању у Скадарском санџаку, односно о стању у Црној Гори, брдским и албанским племенима. Из те потребе је настао опис Скадарског санџака који је написао М. Болица 1614. године. Према Боличином свједочанству Вујо Рајчев није само од султана признати главар све Црне Горе него је добио од султана „у доминиј” неке поданике свога села. Био је, дакле, прави спахија.

Имамо из те године још једну потврду да је Вујо Рајчев представник читаве Црне Горе. У фалзификованом документу о договору главара у Кучима из 1614. године као представници Црне Горе наведени су Вујо и његов син Марко. Иако је тај документ фалзификат, попис главара је у њему тачан. Фалзификатор капетан Ренези добро је познавао крајеве из којих су главари; он је са њима нешто раније одржавао непосредне везе.¹¹

Из породице Вуја Рајчева су касније спахије били његови синови: најстарији Марко (1620),¹² Мирчета (1631),¹³ Јован (1637, 1643)¹⁴ па затим Мартин кога један млетачки документ назива Љуботина¹⁵ и његов наследник Драгоје, син Мирчетин.¹⁶ О овој двојници црногорских спахија биће касније више ријечи. Послије кандијског рата и у почетку морејског рата спомиње се спахија Драго Николичић. У једном извјештају которског провидура он је споменут као „Spahia di tutto Montenegro”, односно као „Spahia osia luogotenete di tutt' il Montenegro”.¹⁷ Треба још додати да се 1744. године спомиње спахија Вуко Марков у једном документу о продаји земље.¹⁸

¹¹ У своје раду *Састанак и договор српских главара у Кучима 1614 год.* (Београд 1901) Томић је доказао да је документ фалзификат, али је указао да је списак главара тачан.

¹² К. Хорват, *Нови хисторијски споменици за повјест Босне и сусједних земаља*, Гласник Зем. музеја XXI, Сарајево 1909, 349. — Тај документ о наводном договору српских главара у Београду 1620. је такође фалзификат. Међутим, попис главара биће и овдје тачан.

¹³ Д. Вуксан, *Историјска грађа, Владике из разних племена* (2), Записи XVII, 1937, 101. — Мирчета (тада је имао само титулу војводе) с још два ктитора саградио је цркву у Јексима 1627. — *Историја Црне Горе* (књ. 3, т. 1), 95.

¹⁴ Ј. Томић, *Политички однос . . .*, 73, примј. 133; Г. Станојевић, *Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку*, Ист. записи XII (1959), књ. XV, св. 2.

¹⁵ Г. Станојевић, *Црна Гора у доба владике Данила*, Цетиње 1955, 11, примј. 23. — *Rett. e prov. di Dalm. f. 52 Di Cettigne li 17 agosto 1649, IX g. 1. Un certo Martin. Gliubotina, che per titolo di spahia che sostiene, gode la maggioranza sopra gli'altri conti.*

¹⁶ Исто, примј. 24. — „Sen secr. f. 1. Cattaro 19 febr. Dragoe Mircetini da Giubosina, из Перазићевих исписа.” — Треба исправити годину код Станојевића. Мјесто 1631. треба да стоји 1651 — види моју расправу *Два прилога историји Црне Горе*, *Историјски гласник* (Београд) 3—4/1956, 37.

¹⁷ Г. Станојевић, *Односи Венеције са херцеговачким, брдским и црногорским племенима од опсаде Котора 1657. године до почетка морејског рата*, *Историјски часопис*, Београд 1954, 230—231; Ј. Томић, *О црногорском устанку у почетку морејског рата*, *Летопис МС*, књ. 83, 59 (посебни отисак, стр. 29); С. Мијушковић, *Неколико непознатих података о црногорском спахији Драгу Николичићу*, *Ист. записи VII*, књ. X, св. 1/1954, 211—214.

¹⁸ Д. Вуксан, *Главарске титуле и главари у Црној Гори*, *Записи XII*, књ. XIX (Цетиње 1938), 17. По Ердељановићу је горе споменути Вуко Марков од трновских Вујовића. Вујовићи у Трнову и Комарну поуздано знају да су се разгранали од двојице синова Вуја Рајчева, од Марка и Драга, пише Ердељановић.

И према савременим писаним изворима и према предању излази да су Вујовићи били насљедне црногорске спахије. Горе наведено набрајање црногорских спахија нисам дао да бисмо имали потпуну листу црногорских спахија са подацима кад се они спомињу, него да покажем да су из породице, куће Вујовића биле насљедне црногорске спахије. При томе сам хтио да укажем да су чланови куће насљеђивали спахијску част по извјесном редослиједу братства. Да не буде забуне, истичем да овдје не мислим на израз братство као дио племена, него на основно значење ријечи. Турски законски споменици обично кажу да кнезове насљеђују њихови синови, али се у катастарским пописима читава кућа води као кнежинска. Понегдје се додаје да кнезове насљеђују и браћа. Указао сам у приказу Србије под турском влашћу у XV вијеку у другој књизи Историје народа Југославије на насљедство по братству у једној српској спахијској породици. То је било вријеме кад су хришћани спахије у сјеверној Србији држали као тимаре своје баштине са још донекле очуваним старим редом.¹⁹

КАДА ЈЕ И У КОЈИМ ОКОЛНОСТИМА ВУЈО РАЈЧЕВ ИМЕНОВАН СПАХИЈОМ

Иако је из напријед наведених података из извора прилично јасно кад је поново уведена дужност црногорског спахије и с чим је повезано увођење те дужности, ипак је остало неријешених питања. Нека од њих одржавају се још увијек само зато што се полази од наслијеђених предрасуда у нашој историографији кад је ријеч о историји Црне Горе у ово доба. Због тога се некритички и произвољно прилази свједочанствима извора и кад извори дају јасна свједочанства о томе што је наводно спорно.

У ранијој историографији порицала се чињеница да је Вујо Рајчев био главар над читавом Црном Гором. П. Ровински и други оспоравали су свједочанство М. Болице на тај начин што су тврдили да Љуботин у то вријеме није спадао у Црну Гору, да је Црна Гора у то вријеме била само Катунска нахија, а она није никада признавала турску власт. Ми данас познајемо много докумената из прве половине XVII вијека који такву тврдњу потискују у сасвим застарјела историјска схватања.

Не бих спомињао то схватање у нашој старијој историографији да се и у новијој нису јавила слична гледишта наводно потврђена новим изворима. Глигор Станојевић је у једној полемици са мношвом тврдио да сам Вујо Рајчев каже да Ријечка нахија не припада Црној Гори у документу од 10. новембра 1609. године који садржи уговор спахије Вуја и његовог сина Марка са мле-

¹⁹ *Историја народа Југославије, друга књига, Београд 1960, 73.*

тачким властима (овдје већ наведени уговор који се тиче млетачких књигоноша). Станојевић то тврди на основу тога што се наводно сам Вујо Рајчев служи изразом „quelli di Montenegro” (они из Црне Горе).²⁰ Међутим, тај је докуменат састављен у Котору на талијанском језику, у присуству Вујовог сина Марка који је потврдио уговор. То је израз који се употребљавао у то вријеме у млетачким документима за Црногорце. Вујо Рајчев не каже да он није из Црне Горе, нема ни говора о томе. Смијешна је тврдња да „глава Црне Горе” сам за себе каже да није из Црне Горе!

Не бих спомињао ни то застрањивање да Г. Станојевић не пише у Историји Црне Горе: „Изгледа да је појава Вуја Рајчева као „главе цијеле Црне Горе” покушај Турака да створе противтежу племенима Катунске нахије. Отада па све до краја XVIII вијека запажа се извјесна подвојеност између Катунске и осталих црногорских нахија.”²¹ Да су на Порти у то вријеме толико знали локалне прилике у Црној Гори и да су смислили лукав план да је разједине, тешко је схватити. Није то модерна неоимперијалистичка сила да проучава етнографске односе у детаље. Скадарски санџакбег, који је могао о томе нешто знати, није имао разлога да предлаже и формално турско признање црногорске аутономије, што је извршено именовањем црногорског спахије. Извјесна подвојеност између изразито катунских и осталих области Црне Горе заиста постоји. Али је она више долазила до изражаја раније него у вријеме када се развија етнархија у Црној Гори, а то је друга половина XVI и прва половина XVII вијека. Борба за очување изузетности Црне Горе је најжешћа баш пред именовање Вуја Рајчева за црногорског спахију. Неку годину прије тога Црногорци су поразили скадарског санџакбега. Они су били јединствени у очувању свога положаја. Најчудније је што је Станојевић — као што смо видјели — као полазиште за ту своју тврдњу узео докуменат који, међу осталим документима који то такође свједоче, упоређен са другим ранијим уговором, доказује да је Црна Гора у то вријеме била јединственија него раније. Вујо Рајчев иступа — као што је то раније истакнуто — у име читаве Црне Горе у јемству за пролаз млетачких књигоноша, док су раније за то исто јемчила три кнеза. Млечани су ваљда знали шта раде. Не би уговарали са самим Вујом Рајчевим, ако је он био врбов клин у том јемству.

Иначе Г. Станојевић у Историји Црне Горе (књ. 3, т. 1, стр. 91), на почетку приказа историје Црне Горе почетком XVII ви-

²⁰ Г. Станојевић, *Шта је Црногорски збор у XVII вијеку*, Годишњак Друштва историчара БиХ XIV, Сарајево 1964, 266. То Станојевићево тумачење гласи: „Главом Вујо Рајчев са Љуботина посредно потврђује да он није из краја који се зове Црна Гора, јер зашто би говорио о онима из Црне Горе.“

²¹ Стр. 95.

јека пише ово: „Територијално јединство Црне Горе, наслијеђено из XVI, још се више учвршћује у првој половини XVII вијека. Почетком овог столећа Црна Гора се појављује као чврсто обједињена земља са посебним правима и интересима. Свијест о јединству земље дубоко је прожимала сваког Црногорца, што ће се испољити у низу отпора Турцима.” Приказ је нешто претјеран. Али, како се то слаже са оним што је речено у истој глави у истој књизи о Вују Рајчеву, чијим су именовањем за спахију Турци наводно успјели да донекле разбију дотадашње јединство Црне Горе!

Станојевић се годинама супростављао тврђењу да је Црна Гора у првој половини XVII вијека јединственија него у XVI вијеку. У том свом супротстављању је чак тврдио како сам Вују Рајчев каже да није из Црне Горе!

Један докуменат, некритички протумачен, дао је повода Станојевићу да својевремено тврди да положај Вуја Рајчева „није никаква новост”, да су „ти елементи постојали и раније на терену Црне Горе” и да су они „углавном остаци средњовјековне државе”. Положај Вуја Рајчева је наводно само новост у погледу титуле, а стварно је тај положај са титулом војводе постојао и раније, односно одмах после Скендер-бега Црнојевића.

Представка из 1648. године, коју је потписао владика Висарион Колиновић „на име кнезов и свега поштованог збора црногорскога”, а којом се утврђује 8 „капитулах” по којима ће Црногорци признати врховну млетачку власт, била је основа за горе наведене тврдње. Створена је једна произвољна конструкција о аутономији Црне Горе која је иста у XVI и XVII вијеку. Шта више, по тој наопакој конструкцији, у XVI вијеку су ту аутономију Турци више поштовали, а у XVII вијеку је више угрожена него у XVI. То се не односи на период од средине XVII вијека, када стварно Турци угрожавају црногорску аутономију више него раније, него и на другу половину XVI и прву половину XVII вијека, када, поред свег постојања сталне угрожености положаја Црне Горе од стране турских великаша из сусједних области, израста етнархија коју султан коначно признаје као аутономију именовањем црногорског спахије.

У тој конструкцији аутономија Црне Горе после Скендер-бега Црнојевића у XVI и XVII вијеку формулисана је овако:

- 1) На челу управе налазио се војвода којег је бирао народ, а потврђивали су Турци. Његова функција је постепено постала насљедном;
- 2) Плаћање једног утврђеног данка за то специјално одређеном чиновнику с Порте;
- 3) Обавеза ратовања само на територији Црне Горе и
- 4) Ограничена судска аутономија.

Војвода је наводно био не само „на челу управе” него и судија са ограниченим правима.

Читава та конструкција је изведена на основу другог „капитула” у представи гдје се вели да је „sempre” (увијек) под турском влашћу у Црној Гори био „un capo” (један главар), који је управљао земљом, па се тражи да буде под млетачком влашћу то исто „un collonello” (један војвода — како преводи Станојевић) и да то буде „signor guvernator Cernizza”. То се само вели о главару Црне Горе под турском влашћу у том документу. Остало што је послужило Станојевићу за конструкцију наводних права и дужности „црногорског војводе” под турском влашћу није засновано на документу. То што је Станојевић приписао као прерогативе „војводи” под турском влашћу не спомиње докуменат као његове прерогативе. То су предлози каква треба да буде власт гувернатора под млетачком влашћу.²²

Касније је Станојевић одступао корак по корак, допуштајући прво да је на челу Црне Горе могао бити и владика. У трећој књизи Историје Црне Горе — као што смо цитирали у првом дијелу ове расправе — каже да је непостојање непосредне турске власти и ограничености ауторитета самоуправних органа давала могућност цетињском владици да преузме улогу политичког фактора у земљи.²³

Ипак се морамо осврнути на податак у документу из 1648. године који каже да је увијек под турском влашћу у Црној Гори био један домаћи главар који је њоме управљао, иако се с правом може сумњати да су Црногорци своју представку жељели поткријепити тврдњом да је одвајкада било оно што је уведено прије четрдесет година. Јако је вјероватно да су у том свом изражавању мало претјерали, а четрдесет година није мало да се не може огласити већ устаљеним стањем. Међутим, постоји још један податак који то исто тврди. Постоји друга варијанта црногорске традиције, осим владичанске, која такође говори о домаћој управи над Црном Гором послвије Црнојевића. По тој варијанти од 1358. до 1516. у Црној Гори су владали Црнојевићи, од 1516. до 1711 „Банови од Нахие Катунске” из разних „фамела”, а 1711. године граматом Петра Великог „се прозва велија власт на калуђере”.²⁴ То је очигледно гувернадурска варијанта супротстављена владичанској варијанти црногорске традиције. То је сјећање на претензије млетачких повјереника и гувернадура из XVII и XVIII вијека, а можда се са тим везало и нејасно сјећање на вријеме од 1498. до 1513. године, када је послвије Стефана Црнојевића један домаћи спахија остао на челу Црне Горе,

²² Г. Станојевић, *Црна Гора у доба кандијског рата (1645—1669)*, Историјски гласник (Београд) 1—2/1953, 25—31.

²³ Стр. 43.

²⁴ Летопис МС 1842, IV, књ. 59, 156. Види моју књигу *Турска власт у Црној Гори у XVI веку*, (Сарајево 1953), 18.

што је, готово несумњиво, био војвода од Његуша кнез Алекса Божидаровић. Мада и владичанска и гувернадурска варијанта црногорске народне традиције имају јасно одређене политичке циљеве, ипак само утврђивање те чињенице није довољно да их одбацимо. Шта више, треба их протумачити, тражећи у њима стварно историјско језгро које је двијема варијантама јако преиначено, па представља изопачено и блиједо свједочанство.

Не може се тврдити да је постојао домаћи спахија у Црној Гори после Скендер-бега све до Вуја Рајчева. Нема разговора о томе да је после Скендер-бега Црнојевића обновљен положај црногорског спахије. Дефтери из XVI вијека који допиру до 1582. године дају јасне податке о томе. Да га је било, није могао бити неуписан у дефтер. Али је могао постојати домаћи „војвода”, као што је то Станојевић својевремено тврдио. Око тог „војводе” је заиста непотребно потрошено много мастила, јер дефтери из XVI вијека доказују да није постојао ни војвода чија је дужност била да гарантује прикупљање „одређеног данка” без непосредног учешћа турских органа у наводно већ у XVI вијеку развијеној аутономији Црне Горе. Филурију су прикупљали царски харачари уз помоћ домаћих муслема (кнезова), исто као у вријеме Скендер-бега кад је филурија уведена.²⁵ Чак и касније, крајем XVI вијека, санџакбегов изасланик Акан Бали не тражи податке о броју кућа у Црној Гори од „војводе” него од владике.²⁶ Не може се примити свједочанство представке из 1648. године здраво за готово. Та талијански написана представка, која је овјерена од епископа Висариона Колиновића и предата уз присуство десет црногорских кнезова, садржи доста тога што је унијето под утицајем кандидата за црногорског гувернатора Вука Чернице, млетачког официра поријеклом из Црмнице.²⁷ Како се може таква једна представка из средине XVII вијека супротставити савременим турским дефтерима у којима су одредбе са законском снагом. Кад је ријеч о аутономији, ваљда је јасно да се поставља и питање шта Турци признају!

²⁵ Посљедњи нама познати очувани дефтер који се односи на Црну Гору јест дефтер за Скадарски санџак из 1582. године (Tapu ve Kadastro umumi müdürlüğü, Ankara, Nr 416). Тај дефтер ми раније није био познат. Тек у својим најновијим радовима почео сам га наводити.

²⁶ А. Соловјев, *Попис црногорских племена из 1592*, Споменик LXXVIII (Београд 1935), 3—10.

²⁷ Представка је предата написана на талијанском и овјерена и потписана само од епископа Висариона Колиновића у име кнезова и Црногорског збора. Предаји је присуствовало десет кнезова са спахијом Мартином на челу. Анализом садржине лако се да установити не само да је много тога унијето да се испуне жеље Вука Чернице, него и доста тога што се може само протумачити као жеља да се додвори млетачким властима.

Постављати питање да ли је на челу Црне Горе у вријеме увођења спахијске дужности био владика или спахија, значи не познавати из основа стварно стање. Црногорски владика је као глава етнархије израстао у другој половини XVI вијека, а спахија је постављен од султана и примљен од Црногораца као орган признања аутономије Црне Горе у XVII вијеку. У првој половини и средином XVII вијека владика и спахија, један поред другог, имају друге функције у аутономији Црне Горе. То не значи да између њихових функција није никада дошло до сукоба и да није било повремених потискивања једне функције од стране друге.

У својим ранијим расправама, а нарочито у расправи *Значај Црногорског збора у XVII вијеку*, приказао сам како је у првој половини XVI вијека, послје Скендер-бега, положај и значај цркве у опадању, а како се послје обнављања Пећке патријаршије и за вријеме припадности Црне Горе Дукађинском санџаку²⁸ учвршћује положај цркве и обнављају њена феудална права. У наведеном раду сам истакао да је етнархија у Црној Гори започела свој развитак око пола вијека касније него што то произлази из владичанске варијанте црногорске традиције и око вијек и по раније него што то тврди гувернадурска варијанта.²⁹

У том истом напријед наведеном раду такође сам утврдио да је потпадање Црне Горе поново под надлежност скадарског санџакбега послје дукађинске управе над њом значило повећање турског притиска, заправо обнављање турског притиска, што је изазвало покрете неких црногорских насеља у вријеме кипарског рата. Да је наступило повећање санџакбеговог притиска потпадањем Црне Горе под надлежност скадарског санџакбега, закључио сам на основу упоређења података из дефтера из 1582. године са подацима из ранијих дефтера, а нарочито са подацима из дефтера за Дукађински санџак из 1570. године. Крајем XVI вијека покушао је султан да ријеши тешкоће са Црном Гором њеним издвајањем из надлежности скадарског санџакбега и оснивањем посебног санџака. То није успјело, па је Црна Гора враћена у састав Скадарског санџака. Чињеница да је скадарски санџакбег имао под собом брдска племена омогућавала му је да искористи супротности између неких брдских племена и Црногораца.³⁰ У то вријеме је изгубљен један дио црногорске

²⁸ Г. Станојевић у трећој књизи Историје Црне Горе не придаје важност промјенама које су настале кад је Црна Гора припала Дукађинском санџаку. Он уопште не води рачуна о тим промјенама санџачке надлежности и о њиховом значају.

²⁹ *Обичајно право и самоуправе на Балкану и суседним земљама*, Посебна издања Балканолошког института, књ. 1, Београд 1974, 277—281.

³⁰ Исто, 281—282.

територије. Бјелопавлићи продиру у Косови Луг и нестају Малоншићи.³¹

Скадарски санџакбег је пошао у пратњи Куча — као што свједочи М. Болица — да силом наплати од Црногораца „ordinario tributo” 1604. године.³² Али, унутрашње јединство Црне Горе сада је било знатно чвршће него у вријеме његовог скоро један вијек старијег претходника који је успио да се домогне Ријечког града и да у њему постави посаду. У другој половини XVI вијека у Црној Гори се развила етнархија и њени органи. Ојачала је црква као феудална организација. Поред јачања свештенства као сталеза јача и главарски слој.³³ Ојачали су друштвени елементи који повезују Црну Гору.

Скадарски санџакбег, који је 1604. пошао на Црну Гору, поражен је тако да се једва жив извукао.

Након тога Порта наставља стару политику. Издаје црногорску филурију у закуп херцеговачком санџакбегу. Султан је тиме дошао до нешто пара. Али — као што знамо из своједочанства из 1613. године — није ни херцеговачки санџакбег успио.

Послије тога су Турци напустили политику којом су хтјели да промјенама надлежности санџакбегова ријеше тешкоће са Црном Гором. Политика турске централне власти пошла је другим путем. Султан је именовао Вуја Рајчева, кнеза из Ријечке нахије, црногорским спахијом.

Не знамо тачно кад је то учињено, иако је јасно да је морало бити неку годину послије 1604. Склон бих био да закључим да је то било у 1609. години, нешто раније него што се он први пут спомиње октобра 1609. Разлози за такав закључак су ови:

1) Которски провидур у октобру 1609. не зна још тачно ко је Вујо Рајчев; тек успоставља с њим везе. Ако је тачно пренесено свједочанство, ако није криво прочитано, которски провидур чак не зна да је Вујо из Љуботина. То се некако може разумјети само ако је Вујо тада нов спахија.

2) Млечани 10. новембра 1609. праве уговор са спахијом Вујом о пролазу књигоноша. То су морали учинити када су сазнали о именовању, а сазнали су брзо преко књигоноша. Из садржаја документа је јасно да је то за Млечане нова ситуација.

³¹ Види моју књигу *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку*, 56—57. Ондје треба исправити да је област Малоншића постојала 1582. и да је послије те године нестала. Област Малоншића у дефтеру из 1582. уведена је у састав Црне Горе.

³² Старине XII, 186.

³³ Ово није само досјеђање и логички закључак на основу посредних свједочанстава, него је у мојим радовима доказано на анализи података извора, више скривених, него оскудних. Превише се истиче како су домаћи извори за ово доба оскудни. То је само донекле тачно.

Могло би се именовање Вуја Рајчева довести у везу са одласком једне делегације из Црне Горе, састављене од четири члана, која је дошла на Порту почетком маја 1609. да се жали на захтјев да Црна Гора плати већи данак од редовног.³⁴ Могуће је да је један од делегата био Вујо Рајчев као врло угледан човјек. Кад су на Порту погледали старе дефтере (то је тако морало бити, тако се поступало), искрсло је најстарије стање када је Црна Гора имала спахије као представнике народа. Вују Рајчеву, уз сагласност делегације — могло би се помислити — понуђен је берат са повластицама.

Два податка сметају да човјек чвршће стане уз тај веома увјерљив закључак. Међу главарима који су присуствовали збору у манастиру Морачи 13. децембра 1608. уписан је *спахија Вујо*.³⁵ Да ли је то спахија Вујо Рајчев? О томе не смијем ништа рећи. Још мање смијем нешто закључити из тога што у писму војводе Грдана и осталих главара папи Павлу V од 26. априла 1608. године, писаног такође у манастиру Морачи, нема потписа Вуја спахије, али је име дванаестог потписника Вука спахије у почетку прочитано као Вуџ.³⁶ Уколико се због тих података, који су несигурни и нејасни у погледу да ли се односе на Вуја Рајчева, његов спомен као спахије мора помјерити у 1608. годину, напријед наведено досјеђање када је именован спахијом могло би пасти у воду. Или можда, ипак, не. Могло би бити, уколико се ови подаци заиста односе на Вуја Рајчева, да је он раније добио титулу спахија тиме што му је султан дао у доминиј неке поданике његова села, као што вели Болица, а да је 1609. постао „*capo di tutto Montenegro*”. Понашање млетачких власти у јесен 1609. године је такво да се не може друкчије објаснити него да су тек тада Млечани дознали да је Вујо Рајчев постао „глава читаве Црне Горе.” Вјероватно је тада дошао берат којим је потврђено оно што је у мају приликом одласка црногорске делегације на Порту утаношено.

Мора се узети у обзир још један моменат. Ако се ти подаци из 1608. односе на Вуја Рајчева, чудновато би било да није означено шта је он у Црној Гори, ако је већ тада био „глава читаве Црне Горе”. Чудновато би такође било да црногорски спахија Вујо Рајчев учествује на поменутиим зборовима у вријеме кад су призната широка аутономна права Црној Гори. Прије тога није немогуће. Све говори да је Вујо Рајчев именован „главом Црне Горе” 1609. године.

³⁴ *Историја Црне Горе*, књ. 3, т. 1, 97.

³⁵ Ј. Томић, *Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву*, Земун 1903, 115.

³⁶ Д. Камбер, *Писмо црногорских и албанских првака папи Павлу V*, Croatia sacra, година 2, Загреб 1932.

Треба објаснити још и то да ли је турска централна власт приликом именованја Вуја Рајчева имала у виду стање прије једног вијека, када је у Црној Гори било домаћих спахија као представника народа. То се не може са сигурношћу рећи, али је јако вјероватно. Турска администрација је помно чувала старе дефтере и позивала се на њих у каснијим споровима. То је вријеме у историји османске империје када султани покушавају да оживе стари ред који је јако нарушен. Они желе да спријече распадање старог уређења. Црна Гора је филурицијска област, изложена чифтлучењу, бар у низинским крајевима. Изложена је и притиску санџакбега. Скадарски санџакбег је успио да се у дефтер из 1582. уведе Црна Гора као његов хас, а да само Грбаљ буде уведен као султанов хас. Остала је, истина, стара одредба да се црногорска филурија дијели на приход султанов и приход санџакбегов. Ипак то, у раније вријеме неуобичајено завођење, показује санџакбегове претензије. Криза у финансијама у османској империји силила је султане да чувају своје угрожене хасове и давањем привилегија народној самоуправи, нарочито у неприступачним крајевима. Спахија Вујо Рајчев није у тим областима усамљени народни главар са титулом спахије. Као што извори показују, таквих спахија има доста у сусједним областима у то вријеме.

ПОЛОЖАЈ ЦРНОГОРСКОГ СПАХИЈЕ

Извори називају спахију Вуја Рајчева „главаром читаве Црне Горе” (*capo di tutto Monte Negro*) — како то стоји код Болице — и „кнезом Црне Горе” (*Conte di Montenegro*) — као што стоји у саслушању Вукмира из Косијера. Кнезовима је била дужност да буду посредници између турских власти и народа и у вези с тим да прикупљају порез за султана, односно да помажу при прикупљању пореза кад су га скупљали царски харачари. Кнезови са титулом спахије имали су исту дужност. У традицији црмничких Вујовића такође се спомиње да су спахије прикупљале порез.³⁷

Ако је била повластица Црне Горе у XVII вијеку да не може нико од представника турске власти ступити на њено тле без изричитог султановог наређења, па ни царски харачари, онда је јасно да је скупљање царског пореза било повјерено спахији. До преткрај XVI вијека имамо непосредних потврда да Црна Гора није плаћала султану порез одсјеком, да није имала такав положај да се „не броје куће” — како се то вели у одредби за Пипере кад се у дефтеру за Скадарски санџак из 1570. године

³⁷ Та традиција се односи на XVIII вијек.

за њих уводи плаћање пореза одсјеком.³⁸ Има, међутим, непосредне потврде да су 1654. године два Црногорца, у пратњи црногорског кадије, донијела харач у Цариград.³⁹ Кад порез не прикупљају царски харачари, него га доносе на сам двор представници земље под султанском влашћу, онда је јасно да је рјеч о плаћању пореза одсјеком.

Поводом овог податка Г. Станојевић пише: „На основу начина скупљања и предавања харача не може се закључивати о карактеру аутономије Црне Горе.” Да плаћање харача одсјеком и повластица да га сами Црногорци преко својих представника доносе изравно у Цариград, што је било у XVII вијеку, није успостављање веће аутономије него кад су царски порез скупљали турски харачари, што је било у XVI вијеку, заиста је тврдња која мора човјека запањити. У наплати харача се огледала зависност хришћанске раје од султанске власти, а плаћање пореза султану одсјеком одувијек је био први знак аутономије. То су знали Пипери у XVI вијеку и србијански сељаци на почетку XIX вијека!

Именовање Вуја Рајчева за црногорског спахију је у првом реду признавање аутономије од стране султана. И берат који је добио Вујо Рајчев садржи управо ту повластицу. Црногорци се 1613. позивају на тај берат, оспоравајући санџакбегу право да купи порез од њих. Чак ни сам санџакбег, стојећи с војском на Морачи, не тражи да његови изасланици броје куће, иако тражи да му се плати талир од куће. Прикупљање пореза је ствар главара. Они треба да му га пошаљу.

Међу црногорским главарима у првој половини и средином XVII вијека спахија заузима прво мјесто. У делегацији која се 1637. године у име Црногорског збора обратила Хусејну, „црногорском кадији” (Cadi di Montenegro) у Подгорици, на првом мјесту је цетињски епископ (Vescovo di Cetigne), на другом кнез и спахија Јован Вујов (Conte et Spahi Jovan Vuiov), иза њих су споменута још три главара, а остали су наведени као „многи други кнезови и главари земље Црне Горе”. То је тако формулисано у кадијином хуџету који је преведен на талијански.⁴⁰ Међу главарима који подносе представку млетачким властима у Будви 1648. године на првом мјесту је спахија Мартин.⁴¹ Он се и касније, исте године, у октобру, обраћа Франу Болици у име свих кнезова и Црногорског збора.⁴² За њега један извје-

³⁸ *Из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена*, Радови Научн. друштва БиХ II (Сарајево 1954), 199.

³⁹ *Историја Црне Горе* III, 1, 144, примј. 25.

⁴⁰ Ј. Томић, *Политички однос...*, 73—74, примј. 133.

⁴¹ Г. Станојевић, *Црна Гора у доба канд. рата*, 25, 27.

⁴² Исто, 32, примј. 97.

штај млетачким властима каже да као спахија ужива првенство међу кнезовима.⁴³

Док је положај црногорског спахије у аутономији Црне Горе у првој половини и средином XVII вијека, захваљујући свједочанствима извора, донекле јасан, не може се по изворима дознати шта је црногорски спахија уживао као тимарске приходе. М. Болица каже да је Вујо Рајчев као спахија „добрио у државу (in dominio) неке поданике свога села”. Треба указати да су раније, у XVI вијеку, кнезови у Србији имали своје подложнике који се називају *ратајима*, а Турци их званично зову *чифчијама*.⁴⁴ У средњем вијеку у српској држави су властеличићи на својим баштинама лично обрађивали земљу са својим *ратајима* (слугама).⁴⁵

Осим Боличиног свједочанства нема других савремених извора који би давали податке о имовинским правима црногорског спахије. Оно што говори традиција трновских и лимљанских Вујовића не односи се на добра која су држале црногорске спахије из рода љуботинских Вујовића, иако се у традицији тих огранака Вујовића огледа ранији значај куће Вујовића. Уосталом, о значају породице Вујовић знала је и традиција у Ријечкој нахији.⁴⁶ Та породица свакако спада у оне главарске црногорске породице које су економски ојачале послје половине XVI вијека.⁴⁷

Г. Станојевић пише за спахију Вуја Рајчева: „Иако спахија, није био обавезан да рагује изван Црне Горе, као што је био случај са хришћанима-спахијама из Подгорице. Спахија Димитрије из Подгорице обрео се 1600. са турском војском на Црном мору, ту купио јеванђеље и приложио га Хиландару.”⁴⁸ Не знам да ли то Станојевић тврди на основу директног свједочанства или се досјећа на основу тога што Црногорци немају обавезе да иду на војни поход ван своје земље, што се, према тумачењу Арслан-паше, односи само на случај кад их позива санџакбег, а не сераскер именован од султана. Мени нису познати извори који говоре о личним војним обавезама црногорског спахије. Све што могу закључити о војним обавезама спахије односи се на обавезе кад Црногорци морају поћи на војну, односно кад морају обављати друге ратне обавезе.

⁴³ Види примј. 15.

⁴⁴ *Историја народа Југославије*, књ. II, Београд.

⁴⁵ К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба II*², Београд 1952, 165.

⁴⁶ „Вујовићи на Љуботину знају да је од њихова рода било седам војвода и више кнежева“ — Ј. Ердџановић, *Стара Црна Гора*, 75; А. Јовићевић, *Ријечка Нахија у Црној Гори*, Насеља 7, Београд 1911, 647—649.

⁴⁷ *Горичани у XVII веку — насеље у Црној Гори са карактеристичним поседима*, Ситни прилози за историју Црне Горе у XVI и XVII веку, Годишњак Ист. друштва БиХ VII, Сарајево 1955, 34—36.

⁴⁸ *Историја Црне Горе III*, 1, 95.

Године 1609. је скадарски санџакбег затражио од спахије Вуја да сакупи чету од 150 људи који ће поћи на Паштровиће. Црногорци су то одбили, јер им није обавеза да ратују ван своје земље. Али је јасно да црногорски спахија са осталим главарима треба да скупи војску и да је води у одбрану своје земље под султановом врховном влашћу. Према једном свједочанству од спахијске породице се именовано „командант мартоса”.⁴⁹ Црногорски главари, са спахијом на челу, били су одговорни за долазак Црногораца на рад у султановим соланама у Грбљу и за чување тих солана, што је обавеза народа Црне Горе, према турским свједочанствима и једном млетачком свједочанству из 1638. године, које преноси изјаву црногорских представника изасланицима босанског паше.⁵⁰

У вези с тим податком поставља се једно питање чије разрешење, према садашњем нашем знању, није могуће довести до краја, али је могуће наслутити у чему је ствар. У овом спору са изасланицима босанског паше уопште се не спомиње владика, иако се ради о збору главара и народа Црне Горе. Раније је такође било таквих случајева. Године 1609, кад је санџакбег од спахије Вуја Рајчева затражио да скупи чету људи и када је хтио да посјети Црну Гору, спахија је сазвао збор који је одбио санџакбегове захтјеве. Из тог свједочанства се не види да је владика учествовао у раду збора. Треба истаћи да докуменат изричито спомиње да је спахија сазвао збор. Када је санџакбег 1613. године затражио данак од Црне Горе, састао се само збор главара и не спомиње се владика у читавом том спору. Можда би се ти случајеви за вријеме спахије Вуја Рајчева могли протумачити тако да је тада непосредно последице признања црногорске аутономије од стране султана, спахијин углед био већи од владинина. Међутим, године 1638. није могуће тако протумачити што се владика не спомиње у спору Црногораца са изасланицима босанског паше. Годину дана прије тога у делегацији Црногорског збора пред црногорским кадијом на прво се мјесто ставља владика, а затим спахија.

Спахија је, ваљда, могао сазвати главаре и збор кад је искрсно важно питање из надлежности спахије, кад се радило о питањима плаћања данка и о захтјевима турских власти да Црногорци учествују у војном походу. На таквом збору можда није увијек учествовао владика.

⁴⁹ Г. Станојевић, *Црна Гора у доба канд. рата*, 34, примј. 104.

⁵⁰ Г. Станојевић, *Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку*, 372.

ПРОМЈЕНЕ У ПОЛОЖАЈУ ЦРНОГОРСКОГ СПАХИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XVII ВИЈЕКА

Како су владика и спахија у неку руку представљали два пола тадашњег положаја Црне Горе, владика као представник унутрашње етнархије, а спахија као експонент аутономије Црне Горе под турском влашћу, однос међу њима није био увијек исти. У вријеме Буја Рајчева спахија се више истицао. Било је то вријеме када су Црногорци имали више повјерења у повластице садржане у спахијином берату. Вујови непосредни насљедници већ, изгледа, имају мањи углед. У то вријеме, чак и пред турским властима, у случајевима кад се не ради о односима који су искључиво у надлежности спахије, као прикупљање данка и учешће у војним походима, у први ред долази владика кад црногорски представници иступају у име Црногорског збора.

Што ближе средини XVII вијека све се више испољавала већа угроженост црногорских повластица. То није само јасно из поступака турских власти, него то кажу и сами Црногорци у представи из 1648. године у којој су изнесени услови под којима ће признати млетачку власт. „Поред тога што је — вели се у представи — под турском влашћу ова земља уживала слободу каква другима није дата” у посљедње вријеме је „одбачен сваки закон” који су имали под турском влашћу. Црногорци нарочито наводе да је нарушена повластица по којој њихови синови не морају „да служе султану за какву било ствар изван отаџбине”.⁵¹

Црногорци су започели своју акцију за признавање млетачке власти маја 1647.⁵² Према самом тексту представке, више мјесеци прије предаје представке донијели су одлуку да приђу Млецима и да упуте „посланике пред милостиве ноге његове преузвишености са писмом о добровољној предаји... Црне Горе.”⁵³ Међутим, до предаје „писма” није одмах дошло. У ту акцију се умијешао Вуко Орландић Черница, млетачки официр поријеклом из Црмнице. Он је придобио владика Висариона и неке главаре да њега траже за гувернатора Црне Горе. Под његовим утицајем је израђена представка на талијанском коју је потписао владика Висарион Колиновић на српском „уиме кнезов и свега поштованог збора црногорског”. У тој представи су наведени и неки други захтјеви који нису могли поставити сами Црногорци него су потекли од Вука Чернице.⁵⁴

⁵¹ Г. Станојевић, *Црна Гора у доба канд. рата*, 25, 27.

⁵² *Историја Црне Горе* III, 1, 121.

⁵³ Г. Станојевић, *Црна Гора у доба канд. рата*, 25.

⁵⁴ Ја сам покушао да анализирам текст те представке и да покажем шта је немогуће да су унијели Црногорци, шта је ушло утицајем Вука Чернице, односно шта је унесено да се он додвори млетачким властима (О Црногорском збору у првој половини XVII века, *Годишњак Друштва*

Црногорци су дошли почетком 1648. пред млетачког представника Констанца Пезара у Будви са двије представке. Једну је предао спахија Мартин дан прије него што је дошла делегација са владиком на челу и молио Пезара да је пошље у Млетке, што Пезаро није хтио учинити.⁵⁵ Јако је вјероватно да је то „писмо о добровољној предаји Црне Горе” Млецима о којем се и у талијански писаној представци говори. Сјутрадан је предата талијански писана представка од делегације у којој је било девет кнезова, а присуствовао је и спахија Мартин.⁵⁶ Из тих свједочанстава се види да је спахија Мартин био сагласан са првим „писмом”, да се прво није сагласио са накнадно сачињеном представком, па је поднио другу, а када је она одбијена, морао се помирити са оним што су приредили владика Висарион и Вуко Черница.

Г. Станојевић је објавио ту представку Црногораца по препису из заоставштине Ј. Томића. Текст је објављен са поприличним погрешкама. Затим је Станојевић објавио факсимил последње стране оригинала гдје се налази превод овјере и списак кнезова који су присуствовали предаји представке. Станојевић је објелоданио и све остале податке о том документу што их знамо. Мислим да је тај докуменат од толике важности да би га требало издати критички, са свим попутним актима који се њега тичу.

Станојевић је у тумачењу тога документа својевремено направио такву збрку да је требало утрошити доста мастила да се докаже да у XVI вијеку није постојао домаћи војвода Црне Горе који је њоме управљао и да у Црној Гори под турском влашћу ни тај наводни „војвода” у XVI вијеку ни касније спахија у XVII вијеку нису имали прерогативе које им је Станојевић приписао. Иако је Станојевић накнадно одустао од те своје конструкције, засноване на кривом поимању текста извора, он се, ипак, држи у тумачењу тога акта неких својих старих предрасуда. И сада тврди да је представка била написана на српском језику и да је као таква предата а последице предаје преведена на талијански.⁵⁷ Међутим, јасно је да је Висарион Колиновић овјерио талијански текст, да је предата представка на талијанском, јер је на посеб-

историчара БиХ XIII, Сарајево 1963, 366—370). За Станојевића је такав мој поступак сасвим неразумљив (Г. Станојевић, *Шта је Црногорски збор у првој половини XVII вијека*, Годишњак Друштва ист. БиХ XIV, Сарајево 1964, 266).

⁵⁵ Станојевић, *Шта је Црногорски збор...*, 261.

⁵⁶ Тврдња да је на представци деветорица потписника и да је „заобиђен” спахија Мартин (*Историја Црне Горе* III, 1, 124) не стоји. Само је владика Висарион потписник, а присуствовали су предаји настојатељ Цетињског манастира и девет кнезова, на чијем је челу био спахија Мартин.

⁵⁷ *Историја Црне Горе* III, 1, 122.

ном листу на којем је начињен превод само овјера преведена.⁵⁸ Тај посебни лист је писан од друге руке него талијански текст представке.

Иако се спахија Мартин придружио општој одлуци да се призна млетачка власт, тај правац у држању Црногораца у основи је уздрмао положај спахије. Тежње Млетака нису се могле сложити са основом на којој је израсла дужност спахије. Млецима је био потребан гувернатор у земљи.

Спахија Мартин је у прво вријеме послѣје предаје представке био сагласан са политиком ослањања на Млетке, али, кад је мали млетачки одред од осам стотина људи у августу 1649. продро у Црну Гору, одметнуо се и пребјегао Турцима. Тај сукоб са Млецима мора да датира одраније, а вјероватно започиње кад је крајем фебруара 1649. пет црногорских првака, у име пет нахија, прихватило „капитуле“ који су садржани у представци из 1648. Млетачка војска је заједно са Црногорцима који су јој пришли спалила кућу спахији Мартину. Међутим, послѣје пораза млетачке војске на Морачи који је ускоро услиједио, спахија Мартин је имао успјеха у дјелатности против Млетака. У октобру је прикупио харач од Црногораца. Млечани су морали приступити организовању атентата да би уклонили спахију Мартина. Крајем 1649. убио га је један млетачки повјереник.

Мartiнов наследник спахија Драгоје у прво вријеме је био такође противник Млетака, који су му, као и спахији Мартину, радили о глави.⁵⁹ Али, послѣје неуспјешне турске опсаде Котора јача млетачки утицај у Црној Гори и спахија Драгоје се почетком шездесетих година опредјељује за Млетке.⁶⁰ Међутим, млетачки утицај је довео до тога да се мимо спахије, послѣје 1663, спомиње „Conte Batrich“ као „Capo principale in Montenegro“ (као врховни главар Црне Горе).⁶¹ Положај спахије, ипак, није ишчезао. Спахија је уживао углед и својим имовинским положајем, а не само због функције.

Чланови рода љуботињских Вујовића ангажовали су се у кандијском рату на страни Млетака. Стриц и отац каснијег спахије Драга Николичића пали су у борби против Турака на млетачкој страни. За његовог стрица Вука Јововића, који је погинуо у кандијском рату, каже се у провидуровом акту из 1685.

⁵⁸ На посебном листу стоји наслов: *Copia di quanto è statto tradotto di lingua serviana in italiana negli capitoli di quelli di Montenegro*. Послѣје тога заиста долази само превод овјере коју је начинио владика Висарион и попис присутних приликом предаје.

⁵⁹ Станојевић, *Црна Гора у доба канд. рата*, 38.

⁶⁰ Ј. Стјепчевић и Р. Ковијанић, *Доказ о аутономији Црне Горе XVII вијека*, Ист. записи VI, књ. IX, св. 2/1953, 505.

⁶¹ С. Мијушковић, *Један прилог историји Црне Горе*, Ист. записи VI, књ. IX, св. 1/1953, 236; Г. Станојевић, *Односи Венеције са херцеговачким, брдским и црногорским племенима...*, 2 и 5.

да је био „гувернер” Црне Горе. С. Мијушковић мисли да је то талијански превод титуле спахија. Већ сам раније имао прилику да напишем да нисам сигуран да се тако може тумачити тај податак.⁶² Послије завршетка кандијског рата, у писму из 1673, у којем Црногорци траже помоћ од Млечана да наставе рат, испред свих кнезова потписани су војвода Батрић и спахија Драго.⁶³

О спахији Драгу Николичићу постоје вијести у почетку морејског рата. Он се ангажује на страни Млетака и напосљетку им прилази. Из извјештаја которског провидура, односно из титула које провидур спомиње, излазило би да је спахија Драго имао спахијску дужност у пуном ранијем значају.⁶⁴ Међутим, то није тако. Из свих извора се види да је владика представник Црне Горе чак и пред турским властима. Драго Николичић је посљедњи црногорски спахија од љуботинских Вујовића за кога знамо. Он је уједно и посљедњи познати црногорски спахија који је, „глава читаве Црне Горе.” Касније спахије из огранака Вујовића у Црмници нису у том смислу црногорске спахије, нису „главе читаве Црне Горе”.

*
* *

Овом расправом сам желио да разјасним, прво, положај црногорских спахија под турском влашћу крајем XV и првих деценија XVI вијека, односно од припајања Црне Горе османским земљама (1496) до доласка Скендер-бега Црнојевића за црногорског санџакбега (1513). Затим сам хтио да расправим питања о улози црногорског спахије у аутономији Црне Горе у XVII вијеку, нарочито у његовој првој половини, када је положај црногорског спахије у пуној важности. Настојао сам да објасним шта значи именовање црногорског спахије у турском признавању аутономије земље Црне Горе, као и какав је однос спахије према унутрашњој етнархији на чијем челу стоји владика. Такође сам покушао да укажем, колико се могло, зашто у другој половини XVII вијека опада углед црногорског спахије и како положај спахије као „главе читаве Црне Горе” ишчезава.

⁶² Два прилога историји Црне Горе, Ист. гласник 3—4/1956, Београд, 39.

⁶³ Г. Станојевић, *Односи Венеције...*, 230—231.

⁶⁴ Види примј. 17.

Branislav Djurdjev

LES SPAHIS DE MONTÉNÉGR0

— deuxième partie —

R é s u m é

Agrès que les habitants du Monténégro ont été déclarés filurdjis (1513) il n'y avait pas de spahis du pays jusqu'à Vujo Rajčev de Ljubotin du district de Rijeka qui est, d'après ce que dit M. Bolizza (1614) „capo di tutto Montenegro” (chef de tout le Monténégro) et à qui le sultan a donné le titre de spahi et quelques sujets de son village „in dominio”. Suivant les déclarations des Monténégrins, courriers de Vénise, une année plus tôt Vujo Rajčev, comme le spahi est nommé „comte du Monténégro”. Les privilèges autonomes du Monténégro donnés par le sultan, à en juger d'après leurs attestations, sont formulés dans le décret du spahi.

On trouve pour la première fois le non du spahi Vujo Rajčev dans les documents vénitiens d'octobre 1609, mais inexact, comme le comte de Cétiñje. Dans le contrat concernant le passage des courriers vénitiens par le Monténégro, du 10 novembre 1609, le spahi Vujo Rajčev avec son fils Marko, apparaît comme représentant de tout le Monténégro. Auparavant les Vénitiens négociaient le passage libre de leurs courriers avec plusieurs comtes de Monténégro. Toutes les circonstances disent que Vujo Rajčev a été nommé „chef de tout le Monténégro” en 1609.

A la première décennie du XVII siècle une telle nomination est le signe que le sultan admettait l'éthnarchie qui se développait dans „le pays de Monténégro” (Vilayet- i Kara Dag, Paese di Monténégro). C'est la résistance constante de la population au gouvernement turc, tantôt latente tantôt déclarée dans les conflits publics, surtout au temps où les grands seigneurs turcs essayaient de limiter les privilèges de filurdjis et de s'emparer de terre au Monténégro, qui a décidé le développement d'éthnarchie qui n'était pas tant exprimée dans son régime intérieure mais suffisamment, quand même, pour relier des tribus et des villages en un ensemble par rapport au gouvernement turc. C'est au milieu et à la deuxième moitié du XVII siècle que les éléments de l'autonomie du pays augmentent, surtout au temps où le Monténégro était gouverné par le sandjakbey de Dukadjin au lieu d'être soumis au sandjakbey de Skadar comme jusqu' alors et la base de développement de l'éthnarchie est faite. C'est alors que le rôle du Rassemblement de Monténégrins qui relie les tribus et les villages du Monténégro croît aussi bien que le rôle féodal de l'église. Au dernier quart du XVI siècle le Monténégro est gouverné, de nouveau, par le sandjakbey de Skadar et l'oppression turque croît. En 1609 le conflit public surgit entre le sandjakbey de Skadar et la population de Monténégro. Le sandjakbey a essuyé l'échec et s'est tiré à peine de la bataille. La nomination de Vujo Rajčev de représentant du peuple de Monténégro par rapport au gouvernement turc relève la tendance du gouvernement central turc d'arriver à quelques compromis avec la résistance de la population monténégrine. C'est alors qu'on introduit la règle que la population du Monténégro paye le tribut au sultan tout en gros et que les supérieurs du pays avec le spahi à la tête recueillent ce tribut en toute autonomie. Les faits

aits fournissent le privilège à la population de Monténégro concernant la non-ingérence du gouvernement turc dans les affaires intérieures du pays. Les documents historiques actuels relèvent que les administrateurs et les employés turcs ne pouvaient pas entrer dans le territoire de Monténégro sans ordre formel du sultan et que les Monténégrins n'étaient pas obligés de faire la guerre hors de leur pays si ce n'était l'ordre explicite du sultan. Les Monténégrins étaient obligés de garder les salines du sultan à Grbalj qui était le has de l'empereur et d'y travailler au temps de leur nettoyage. C'était une ancienne obligation introduite dès que le gouvernement turc a été établi.

Les descendants de Vujo Rajčev, ses fils et leurs descendants héritent la position de spahi de Monténégro. Cette position est liée à la maison de Vujovići.

Au XVII siècle, au temps où les éléments de cohérence du pays dans les affaires intérieures croissent, l'évêque de Monténégro, le métropolitaine de Cétinje y joue le rôle principal. Sa position sociale dans la structure militaire-démocratique de tribus et de villages qui caractérise le pays, tient le rôle le plus important en ce qui concerne la présentation du Monténégro en ensemble. Cependant le spahi apparaît dans la structure en question comme l'intermédiaire, nommé par le sultan, entre la population et le gouvernement turc. Et puis, son titre de „comte de Monténégro” en est le témoin, car dans nos pays sous le gouvernement turc, les comtes jouaient le rôle dans les affaires de village, mais dans d'autres domaines de l'autogestion de village, beaucoup moins exprimée et qui m'était pas fondée à la base de l'autonomie du pays.

Au milieu du XVII siècle les Monténégrins aspiraient plus au soutien de Venise dans leur lutte contre le gouvernement turc. Dans les négociations entre les Monténégrins et les Vénitiens, en 1648 surtout, on requiert la position „gouvernateur”.

Pendant la longue guerre vénitienne-turque il y avait des tendances de rendre stable cette position comme le contrepoids au spahi. Bien que le rôle de spahi de Monténégro fût réduit dans la vie du pays à ce temps-là, la position de spahi a été quand même, conservée. Les derniers spahis de Monténégro se soumettent à l'influence de Venise. Drago Nikoličić, le dernier spahi de Monténégro se met au service de Venise au début de la guerre de Morée. C'était le dernier spahi de Monténégro de la maison de Vujović de Ljubotin qui était, à en juger d'après un document vénitien „spahia osia luogotenente di tutt'il Montenegro”. Cela voudrait dire qu'à la fin du XVII siècle le spahi de Monténégro avait le même rôle qu'au début du siècle. Cependant ce n'est pas vrai. Toutes les sources témoignent que depuis la moitié du XVII siècle le rôle de spahi est réduit et que le rôle d'évêque augmente dans les affaires intérieures de la population de Monténégro. Même le gouvernement turc s'adresse à l'évêque comme représentant du peuple de Monténégro vers la fin du XVII siècle.

Les descendants des spahis Vujović de Crmnica, d'origine de Vujovići de Ljubotin ne fournissent plus au XVIII siècle le supérieur qui est „chef de tout le Monténégro”.